

Izvorni znanstveni rad
UDK 301+93/99
Primljeno u listopadu 1980.

KONTRAKULTURA I HISTORIJA

Slobodan Drakulić

Filozofski fakultet, Zagreb

SAŽETAK

Autor je pokušao, navodeći nekoliko historijskih primjera (budizam, kršćanstvo, islam i protestantizam) pokazati na koji način pokreti, koji nastaju kao kontrakulturni, utječu na transformaciju globalnog sociokulturnog sistema. Obraduje se, također, i transformacija koja se odvija unutar samih tih pokreta u tom procesu. Sva četiri velika sociokulturna pokreta nastaju kao relativno ograničena kontrakultura, da bi kasnije prerasli u vladajuće kulture. Pri tome od egalitarističkih ili kvaziegalitarističkih pokreta transformiraju se u vladajuće vjere, institucije čija funkcija nije dokidanje već održavanje odnosa nejednakosti.

Pojmom kontrakultura u sociokulturnoj teoriji označavaju se veoma različiti fenomeni, od pojedinih »sociopatoloških« ili »kriminalnih« grupa kao što su omladinski gangovi, do onog dijela suvremenih omladinski pokreta koji u svom nastupanju stavljaju težište na zahtjev za radikalnom promjenom načina života, a ne samo političkih formi ili tipova vlasništva nad sredstvima za proizvodnju.

Prvo se značenje pojma kontrakulture danas sve rjeđe javlja a drugo u sociološku upotrebu uvodi T. Roszak krajem šezdesetih godina, kada njime označava već spomenute omladinske pokrete. Već i zbog spomenutih razloga veoma je ograničen broj pokušaja da se taj problem situira ne samo sociološki nego i historijski, a meni poznati se uglavnom svode na utvrđivanje geneze suvremene omladinske kontrakulture i to uglavnom shvaćene kao duhovne geneze. Izuzetak predstavljaju istraživanja komunalističkih pokreta, kako 19. stoljeća tako i ranije koja ukazuju ne samo na analogije, već i na sličnost socijalne i historijske uloge komunalnih pokreta iz prošlosti u održavanju odnosno rušenju dominantnog načina života u različitim društvima.

Potreba historijskog situiranja pojma kontrakulture proizlazi iz pretpostavke da ukoliko se pojam kulture ne veže uz ovo ili ono pojedinačno društvo ili tip društva, ni pojam kontrakulture ne bismo smjeli vezati isključivo uz visoko razvijena industrijska društva ovog stoljeća. Također, taj pojam ne bismo smjeli vezati ni isključivo uz omladinske pokrete, osim ako se tu radi o fenomenu koji se javlja prvi put u historiji i samo među omladinom, što nikako nije slučaj.

Ako pod kulturom podrazumijevamo način (načine) života ljudi, a pod kontrakulturom način života koji je prethodnom suprotstavljen, onda proizlazi da kontrakultura nužno postoji oduvijek, a kao sociokulturni pokret od pojave klasnih sociokulturnih kompleksa.

Razvoj klasa, odnosno socijalna stratifikacija, podrazumijeva i kulturnu stratifikaciju, pri čemu se s jedne strane izdvaja vladajuća kultura ili kultura vladajuće klase a na drugoj ostaje niz subkultura drugih socijalnih grupa. Kultura čitavog društva ne postoji i ne može postojati kao jedinstvena a ni kao općeprihvaćen način života pa se pod tim pojmom može govoriti samo o unutar sebe, na antagonističke načine života, razdrtoj cjelini.

U nizu subkultura koje postoje u svakom tipu klasnog društva možemo razlikovati one čiji se nosioci prema vladajućoj kulturi i njenim nosiocima odnose pasivno ili bez rušilačkih pretenzija, te one koje takve rušilačke pretenzije imaju. S manifestiranjem takvih pretenzija određena subkultura pre-rasta u kontrakulturu, način života suprotstavljen onome koji propisuje vladajuća kultura, čiji ga nosioci teže pretvoriti u dominantan. Ako se radi o egalitarističkoj kontrakulturi, onda ona teži da postane općeljudska. U suprotnom se u slučaju uspjeha pretvara u vladajuću kulturu, bez obzira na to da li do tada postojeće ili neke nove vladajuće klase.

Podrazumijeva se da su kontrakulturni pokreti, kao negacija postojećih sociokulturnih kompleksa ili bar vladajuće kulture, redovito u sebi nosili i tragove starog, odnosno onoga što su namjeravali rušiti. U nizu slučajeva može se tek govoriti o tragovima novog unutar nastupajuće kontrakulture, posebno ukoliko se radilo o neegalitarističkim pokretima. Prema tome, ako je u postojećem sociokulturnom kompleksu prevladavao religijski oblik svijesti, kontrakultura se nužno javljala i kao kontrareligija. S povlačenjem religijske svijesti u sve većoj mjeri nailazimo na kontrakulturu kao, naravno između ostalog, ateizam.

Javljanje Kontrakultura u vezi s religijskim pokretima ili herezama zauzima najveći dio historije, a ne zamire ni nakon 19. stoljeća koje sa sobom donosi ateističke, revolucionarne pokrete od kojih su neki izrazito kontrakulturni dok je kod drugih kontrakultura samo jedan u nizu njihovih aspekata.

Najznačajnije religijske kontrakulture su svakako rano kršćanstvo, islam u prvih nekoliko desetaka godina svog postojanja, protestantizam do dolaska umjerenih reformatora na vlast u pojedinim državama sjeverne Evrope i eventualno budizam, ako ga shvatimo kao religijski pokret. Također su značajni i taoizam, mazdaizam, đainizam, manihejstvo, bogumilstvo, husitizam, anabaptizam te današnji ostaci starih kultova i pojava niza novih. Ovdje ću se osvrnuti samo na prva četiri primjera, počimajući s budizmom kao najstarijim među tim pokretima.

Budizam započinje kao pokret monaha s obavezom celibata, tako da u izvornom obliku nikako ne može poslužiti kao osnova organizacije ili reorganizacije sociokulturnog kompleksa. Uostalom, u svojim temeljnim postavkama on negira zbiljnost sveg ovosvjetskog (premda ne sasvim dosljedno, budući da bi inače i uzroci bola i on sam bili iluzorni), proglašavajući ga

iluzornim. Razrješenje kontradikcija ovog svijeta, traži se i nalazi u potpunom odustajanju od njega.

Tek većom propusnošću osnovnih budističkih pretpostavki, na sjeveru Indije, u Tibetu, Kini i dalje, u Koreji i Japanu budizam uspostavlja vezu sa svakidašnjim životom naroda, budući da tada mogu i laici postati budistima. Ašokino prihvaćanje budizma dovodi tu kontrakulturu u vezu s političkom vlasti. Tada budizam postaje državna ideologija. Kao posljedicu imamo radikalnu reviziju budističke nauke i njegove sociokulturne funkcije, ali i značajan zaokret u Ašokinoj državnoj politici. Pacifizam budizma utječe na tog vladara-osvajачa da prekine s osvajanjima i pređe na izuzetno miroljubivu politiku prema susjednim zemljama. Istina, Ašoka se s istim žarom prebacuje s vojnog na duhovni imperijalizam: horde armija zamjenjuje hordama budističkih monaha misionara koji dopiru sve do Evrope.

Na osnovi iznesenog primjera vidimo da je budizam kao kontrakultura radikalnih monaha prerastao u vladajuću kulturu, trpeći pri tome vlastitu reviziju, a da nije bitno izmijenio sociokulturni kompleks čija je negacija bio. Osnovna slabost te kontrakulture sastojala se u tome što ona nije nudila alternativni način života koji bi mogao postati općeljudski ili bar vladajući. Zbog toga dolazi do rascjepa i unutar samog budizma, budući da mnogi pripadnici pokreta u njegovim različitim fazama razvoja nisu mogli prihvatiti mnogobrojne revizije originalne nauke. Za njih je put od Sidharte do Buddhē bio razumljiv i poželjan, ali put od Buddhē do Ašoke ni jedno niti drugo.

Kršćanstvo koje se na razini načina života javlja kao sekularizirani esenizam, u početku je pokret eksploatiranih i potlačenih socijalnih grupa, suprotstavljen eksploataciji i državi, premda pretežno pasivno. Masovno je raširen pokret osnivanja egalitarističkih kršćanskih komuna, uglavnom kao potrošačkih zajednica.

Pripadnici privilegiranih socijalnih grupa primaju se u zajednice samo ako se odreknu svog dotadašnjeg položaja u društvu. Povlačenjem u zabačene dijelove zemlje pokušava se izaći izvan dohvata državne vlasti.

Prerastanjem kršćanske nauke u državnu vjeru prvobitni egalitaristički i komunistički duh iščezava ili se javlja kao hereza prema crkvi i državi, premda je doista crkva hereza u odnosu prema ranokršćanskoj nauci. I u ovom je slučaju dovođenje kontrakulture u funkciju interesa privilegiranih socijalnih grupa dovelo do njenog svođenja na ideologiju, aspekt vladajuće kulture, pri čemu nužno dolazi do revizije osnovnih pretpostavki kršćanske nauke ili njihovog falsificiranja da bi se mogla opravdati njeno nova uloga i način života oficijalnih predstavnika pokreta pretvorenog u instituciju.

Zbiljsko kršćanstvo tako je likvidirano lažnom prevlašću kršćanske nauke i zbiljskim likvidacijama kršćana. To je osnovni uzrok neprekidnog javljanja egalitarističkih hereza kao pokušaja preživljavanja prvobitnog pokreta.

Islam koji deklarativno počinje kao pokret jednakih (muslimana) doživljava slom kao i budizam i kršćanstvo, premda u drugačijim okolnostima i na drugi način. Budući da se isla mjavlja unutar jednog relativno zaostalog sociokulturnog kompleksa, njegovo širenje na razvijenija područja mora

lo ga je ugroziti iznutra, ukoliko on ne bi sam izvršio egalitaristički prevrat u susjednim zemljama, što je u datim okolnostima bilo isključeno.

Slijedeća unutrašnja slabost islama je poliginija koja načelno isključuje jednakost među samim muslimanima i to ne samo na području seksualnog života već neizbježno i socioekonomskom i kulturnom. Naime, oni koji imaju više žena i konkubina *moraju* biti bogatiji od drugih, jer inače ne mogu izdržavati svoju porodicu. Što se tiče jednakosti među spolovima koja nije u suprotnosti s temeljnim postavkama budizma i kršćanstva, ona ovdje ne dolazi u obzir ni u kom slučaju. Islam je načelno androcentristički i patrijarhalan.

Sve dok je islam u svojim osvajanjima dolazio do velikog plijena u stvarima i ljudima, ta njegova unutrašnja suprotnost nije dolazila do punog izražaja, budući da je prebacivana bilo izvan vlastitog teritorija bilo na nemuslimane unutar vlastite zemlje. Ali, nakon sve učestalijih poraza u Evropi, a zatim u Aziji i Africi, suprotnosti koje su do tada bile ublažene ili prikrivene vraćaju se unutar vlastitih granica i rastaču islamska društva. Turci svojom historijom samo na specifičan način ponavljaju arapsku historiju.

U slučaju islama susrećemo se s jednom neegalitarističkom kontrakulturom koja se veoma brzo nameće kao vladajuća kultura, ali ne može svojim načinom života obuhvatiti ni sve zvanične pripadnike vladajuće sociokulturne grupe. Dugo zapretana, ta unutrašnja suprotnost rastače društva u kojima je islam državna vjera, a gubitak ekonomski razvijenih osvojenih provincija dovodi do njezine eksplozije koja prvo razbija islamska društva, ali time i otvara mogućnost njihove transformacije na novim osnovama.

Najdublju promjenu u postojećem načinu života donio je sa sobom protestantizam, budući da je on jedini bio vezan ili se relativno brzo vezao uz jedan superioran način proizvodnje materijalnih dobara, kao i društvene proizvodnje života uopće. Razlog leži u tome što se protestantizam javlja kao ideologija (između ostalog) onih socijalnih grupa i na onim geografskim područjima na kojima će ubrzo doći do historijskog skoka u razvoju proizvodnih snaga društva. Egalitaristička radikalna reformacija je poražena, budući da nije imala čvrstog oslonca u postojećoj socijalnoj strukturi. Njene ideje oživjet će ponovo u Engleskoj 17. stoljeća te kasnije u francuskoj revoluciji, u idejama i praksi komunalista i socijalista revolucionara.

Protestantizam u smislu umjerene reformacije nalazi svoj oslonac u građanstvu i mladoj buržoaziji (njegovo prihvaćanje od strane dijela plemstva od epizodnog je značaja), te tako čini značajan element u procesu buržoaske transformacije svijeta. Međutim, u tom procesu i on trpi reviziju: 20. stoljeće donosi sa sobom napuštanje puritanskog asketizma i prelaz na konzumentski hedonizam, što je posljedica razvoja proizvodnih snaga u okviru kapitalističkog načina proizvodnje. Tako i protestantizam odlazi na groblje kontrakultura koje su postale vladajuće kulture i u tom procesu se pretvorile u vlastitu suprotnost, odnosno doprinijele vlastitom uništenju. Ipak njegova je historijska uloga bila od epohalnog značaja.

S ostalim spomenutim religijskim kontrakulturama to nije bio slučaj: taoizam, mazdaizam, đainizam, manihejstvo, bogumilstvo, husitizam i ana-

baptizam, premda u ograničenim periodima i područjima osvajaju poziciju vladajuće kulture, doživljavaju ili vlastitu laganu marginalizaciju ili naglo uništenje, pa se njihov historijski utjecaj kasnije svodi na kulturnu subverziju u smislu utjecaja na pokrete na drugim područjima i u drugim periodima. No kako je i kulturna historija historija vladajuće kulture, taj je proces veoma teško pratiti.

Ateističke kontrakture do 19. stoljeća javljaju se vrlo rijetko, a po snazi i utjecaju daleko zaostaju za religijskima. Ako izuzmemo budizam, tu se većinom radi o relativno malim grupama okupljenim oko materijalističkih naučavanja koja se javljaju kod svih civiliziranih naroda antike, ali ne uspijevaju ostvariti kulturnu hegemoniju u svojim društvima.

Kroz devetnaesto stoljeće kontrakture se javljaju pretežno unutar komunalističkih pokreta a manje unutar anarhizma i marksizma, premda su kontrakturne tendencije jasno uočljive u svakom revolucionarnom valu koji se razbijao o još čvrste temelje buržoaskog svijeta. Njihovo slobodno manifestiranje najbolje se očituje u ruskim revolucijama od 1905. i 1917. godine osnivanjem sovjeta, a kasnije u proletkultu koji je, na žalost, previše rano ugušen a da bismo mogli s pouzdanjem govoriti o njegovoj historijskoj ulozi. I Reichov sexpol predstavlja primjer kontrakturne tendencije u revolucionarnom pokretu, ali ni njemu nije bilo dano da pokaže svoje mogućnosti kao i ograničenja.

Španjolski građanski rat omogućuje preživljavanje kontrakture u anarhističkoj varijanti, ali mu istovremeno ne dozvoljava da se razvije. Samoupravljanje u gradovima i kolektivizacija na selu osnovni su izrazi tog kontrakturnog trenda koji nosi masa naroda u svom antiautoritarnom revolucionarnom poletu. Na žalost, sljedbenici likvidatora proletkulta i ovdje su obavili svoj posao »osvješćivanja« naroda od njegovih liberterskih iluzija, koristeći komunističke vojne jedinice da bi razbili komune koje je osnovao sam narod. Rezultat je bila deziluzionacija naroda u pogledu smislenosti umiranja za novu državu, vojni poraz Republike, fašistički teror kroz gotovo četiri slijedeće decenije, smrt i izgnanstvo na stotine hiljada realističkih revolucionara i njihovih nedavnih žrtava, a tu i tamo osvješćivanje osvjestitelja naroda koji mnogo kasnije prihvaćaju samoupravljanje, koje su tamo davno pomagali gušiti ubijajući narod u ime naroda, dok su neki još i danas »realni socijalisti«, poput herojskog generala Listera koji je dobio rat samo protiv seljačkih kolektiva Aragona u ljeto 1937. godine.

Krvava i vruća, a zatim krvava i hladna kupelj u režiji gospodara svijeta 1939. pa dalje do šezdesetih godina onemogućuje razmah kontrakturnih pokreta. Oni se javljaju tek krajem pedesetih godina a značajno razvijaju u šezdesetim, donoseći sa sobom gotovo sve kontrakturne tendencije historije čovječanstva. Kao da se čitava historija rasprostrla pred svijetom u tek nekoliko godina. Odavno uništene egalitarističke i neegalitarističke kontrakture vraćale su se jedna za drugom s groblja historije tražeći vlastito ozbiljenje.

Međutim, ta renesansa odvijala se i odvija unutar klasnog društva spektakla koje munjevito reagira prevođenjem renesanse kontraktura u višak

vrijednosti, prodajući vlastitu negaciju narodu po povoljnim cijenama masovne proizvodnje i potrošnje, apsorbirajući sve što može i marginalizirajući ostalo. Tu se nameće pitanje da li je asimiliranje kontrakultura od strane društva spektakla početak kraja kontrakultura ili tog društva, dakle daljnji prodor začetaka općeljudske kulture.

I nadalje, kakve su perspektive suvremenih kontrakultura, kao pokušaja radikalne transformacije sociokulturnog kompleksa? Nesumnjivo je da asimilacija nekih kontrakulturnih tendencija trenutačno stabilizira postojeće sociokulturne komplekse, ali je u isto vrijeme činjenica i to da se oni zahvaljujući tom procesu transformiraju, premda do sada ne bitno. No, da li je moguće da takav proces transformiranja može ići u nedogled a da se ne dođe do točke radikalnog preokreta? Smatram da nije, te da ta točka nije suviše daleko. Naime, sve nove i nove kontrakulture koje nastupaju produbljuju i radikaliziraju svoju praksu. Asimiliranje svih tih tendencija nije moguće budući da i gospodari svijeta shvaćaju da bi pokušaj asimilacije nekih tendencija mogao biti poguban za njihov svijet. Marginalizirati sve opasne tendencije, također, nije moguće u potpunosti, budući da je marginalizacijski postupak ionako puko iluzionistički i svodi se na izbacivanje nekih pojava iz sadržaja sredstava masovnih komunikacija. No te pojave, odnosno njihovi nosioci, time ne prestaju postojati a ne prestaju ni djelovati, a konačno niti ne prestaju biti efikasni.

Na primjer, kako efikasno marginalizirati ili bezbolno asimilirati radikalni ekološki pokret ili radikalno krilo pokreta za emancipaciju žena? A ti pokreti su danas sve jači i ne pristaju na vlastitu marginalizaciju. Ili kako marginalizirati ili asimilirati radničku i studentsku autonomiju? I to u situaciji masovne nezaposlenosti i pada životnog standarda koji će i dalje padati! Ili, kako marginalizirati ili asimilirati oslobodilačke pokrete u zemljama trećeg svijeta, odnosno manjine u prvom i drugom svijetu? Kako marginalizirati ili asimilirati radikalnu inteligenciju, itd? Ako bi se sve to asimiliralo došlo bi do radikalne transformacije svijeta, a u slučaju marginalizacije gospodari svijeta bi ostali Robinsoni s tu i tamo pokojim Petkom. Dakle, oni moraju pokušati napraviti selekciju; ali tu se radi o pokretima koji se ne ponašaju u skladu s očekivanjima i priželjkivanjima vladajućih troglodita.

Preostaje samo jedan put: zatvaranje sistema putem militarizacije društva i zatvaranja historijskih horizonata. Niz vladajućih elita već ga slijedi, a taj proces će se nužno nastaviti i jačati. Ako to znači kočenje razvoja, oni će ići na kočenje razvoja; ako to znači glad i smrt za velik dio čovječanstva, oni će ići na proizvodnju gladi i smrti; ako to vodi ratu i uništavanju, oni će ga pokušati obaviti što dalje od svojih skrovišta; ako to znači propast čovječanstva, oni će krivnju za to prebaciti na svoje protivnike, a zatim ćemo svi skupa ponovo ozbiljiti ljudsku zajednicu u procesu isparivanja s ove planete.

Društvena proizvodnja života danas se preokreće u društvenu proizvodnju smrti, način života u način smrti, proizvodnja u destrukciju, način u kaos. Ako se radikalne egalitarnističke kontrakulture ne povežu s drugim radikalnim egalitarnističkim i antiautoritarnim pokretima, ne zadobiju kulturnu hegemoniju i ne naprave ne samo radikalni preokret već i radikalni zao-

kret u pravcu razvoja ove vrste, ona će ili iščeznuti ili odabrati drugi član u paru socijalizma ili barbarstva. A i za jedno i za drugo postoje pretpostavke: pitanje je samo odnosa snaga u svakodnevnoj borbi koja će tendencija prevladati. Tu završava svaka akademska rasprava a i ja zaključujem svoju.

Slobodan Drakulić

Counterculture and History

S U M M A R Y

The author has attempted, by reciting several historical examples (Buddhism, Christianity, Islam and Protestantism), to demonstrate the manner in which movements, which come into being as counter-cultural, influence the transformation of the global sociocultural system. Transformations taking place within those movements in such a process are dealt with too. All the four great socio-cultural movements originate as relatively circumscribed counterculture, in order to develop into dominating culture later on. They are being transformed from egalitarian or quasi-egalitarian movements into dominating religions during that process, into institutions whose function is not the elimination, but preservation of unequal relationships.